

Mi határozott meg?

Gyermek- és ifjúkorom a náci uralom idejére esett, a háború és a hadifogság kitörölhetetlen nyomokat hagyott bennem. Teológiai tanulmányaim és fiatal papi éveim XII. Piusz pápa korában zajlottak, politikai szempontból Konrad Adenauer volt ezeknek az éveknek az uralkodó figurája. Ezekben az években a zárt katolicizmusról, illetve a tekintélyi és patriarchális módon vezetett egyházzól szereztem tapasztalatokat, s ezek a tapasztalatok alkották azt a háttérrel, amelyben életem, alapállásom és teológiai gondolkodásom kifejlődött. Egyfelől a diktatórikus náci rezsim, másfelől a tekintélyelvű egyházi struktúrák határozták meg életemet az egyéni fejlődésre nézve fontos szakaszában. Az akkoriban uralkodó teológiai gondolkodás a maga fogalmi rendszerével és rendjével az intézményesült vallásosság öskísértéseinek felelt meg, különösen is a biztonságra törekvésnek, és végső soron az élettől és a szeretettől való menekülésnek játszott a kezére. Az elveket és az engedelmességet a hagyományból fakadóan csupa nagybetűvel írták, de fejletlen maradt az érzékenység, az éberség és helyzetek, találkozások adta kihívások iránti figyelem, továbbá az a készség, hogy belebocsátkozunk az új, az idegen dolgokba is. Túlnyomórészt olyan lelkeséggel szembesültem, amely a múlthoz tapadt, és amely ezért nem felelt meg a jelen tapasztalatainak és szükségleteinek. Úgy éreztem, hogy két, egymástól alapvetően különböző világban élek: Emitt a „kész” teológia, amely zárt rendszerben állt előttünk, és minden kérdésre (különösen a föl nem tett kérdésekre) tartogatott választ, amott én a magam kérdéseivel, amelyeket gyakran még világosan megfogalmazni sem tudtam; emitt az erkölcsstan és az aszketika (a keresztény életalakítás tana), és ezek voluntarista (tisztán az akaratra vonatkoztatott) alkalmazása, amott az eleven és kihívások elé állító evangélium.

A dogmatika önmagában zárt és steril rendszere – amely a világkatasztrófák ellenére nemigen változott – a világtól és az élettől idegennek

Heinrich Missalla

Bátorság a valósághoz

tűnt számomra. Hiányoltam az érzéket a történelem és a történelemben lejátszódott változások iránt. A keresztény (és a papi) élet és gondolkodás valóban érintetlen maradhatott a század első felének katasztrófáitól és hatalmas változásaitól? Az „önmagában vett igazság” és a „lényeg” (többek között Isten „lényege”) elfogadása helyett azt kerestem, hogyan lehetne feldolgozni a tapasztalatokat és az életet, a jelent és a történelmet; olyan életformát kerestem, amelyet mélyesen meghatároz a Krisztus-hit, de bele is testesül a világba és a történelembe. Ámde a hívók a lelkipásztorok tárgyai voltak csupán, az önálló és saját felelősséggel megélt élet kívül állt a legtöbb lelkipásztor és tanító látóhatárán.

Az önmegtágadás, az engedelmeség és önmagunk alávetése, valamint annak készsége, hogy engedjük, hadd rendelkezzenek velünk, éppoly magától értetődő volt, mint a feltétlen hűség a pápai egyházhhoz. Az aszketikai vezérgondolatok nagyjából ezek voltak: ne tartsuk fontosnak magunkat – különben vétünk az alázat ellen; álljunk be a sorba, és rendeljük alá magunkat – különben Adám göggyének bűnébe esünk; mondjunk le saját vágyainkról, és adjuk oda az életünket – különben önzőek vagyunk. A tapasztalatokra hivatkozás a szubjektívizmus gyanúját keltette, s ha valaki a hit korszerű formáját igényelte, s olyan életformát, amely megfelel a történelmi óra követelményeinek, akkor könnyen ráfogták, hogy rabja a világhoz való olcsó alkalmazkodás hajlamának vagy a modernizmusnak. Fegyelem és fegyelmezettség, az imádság és a munka szigorúan szabályozott időszakai, engedelmeség az előjárók iránt – ezeket kellett begyakorolni, s ezekben kellett minden kísértéssel szemben helytállni.

Mi mozgatott meg engem, és mi változtatott meg?

Kortársaim az elmúlt 50 év során gyakorlatilag életük minden dimenziójában mélyre ható változásokat éltek át, az ezekhez tartozó bizonytalanságokkal és bizonyára félelmekkel

együtt. Mindegyikünk elmesélheti a maga módján, milyen események és találkozások, emberek és könyvek járultak hozzá ahhoz, hogy megváltozzék látásmódja és ítélete, gondolkodása és életere.

Néhány, rám különösen erős befolyást gyakorló írásba már tanulmányaim korai szakaszában belebotlottam. Ott volt mindenekelőtt *Suhard* párizsi bíboros érsek *Az egyház felemelkedése vagy bukása?* című pásztorlevele (1947), amely ilyesmiket tartalmazott: Ellen kell állni az alkalmazkodás kísértésének (a háttérben 1933–1945 állt!); az egyház megmegevedett a feudális formákban; kérdés, hogy azonosítani lehet-e a kinyilatkoztatást teológiai iskolákkal és rendszerekkel; nem megváltoztatni kell a hitet, hanem továbbfejleszteni a történelem mindenkorai szakaszában. Az „önmagában vett igazsággal” szemben a bíboros azt a meggyőződését képviselte, hogy az igazságnak először is a személyes magatartás tanúságtételében kell igaznak bizonyulnia. Itt találkoztam első alkalommal kérdéseim és reményeim jogsultságának teológiai megalapozásával.

Számomra döntő belátás – és önmagamról szerzett ismeret – kötődött szinte ezzel egyidejűleg *Henri de Lubac* A katolicizmus mint közösség c. könyvének elolvasásához. A bevezetésben idézi *Jean Giono* francia író, illetve annak tapasztalatát azokról a keresztényekről, akik Jézus általi kiválasztottságuk és megmentettségük tudatában telve voltak örömmel, örömeiket azonban megtartották maguknak. Ezzel a magatartással szemben *Giono* azt írja: „Amikor a nyomor ostromolja az ajtómat, nem maradhatok meg a géniusz susogásánál. Örööm csak akkor lehet tartós, ha mindenki öröme. Nem szeretek rózsával a kezemben keresztülvonulni a csatákon.” Hirtelen tudatosult bennem, hogy gondolkodásom eddig egyházközpontú volt, és hogy – az üdvegoizmus foglyaként – ténylegesen nem vettem észre és nem vettem komolyan másokat, a világot, a történelmet. Világossá vált számomra, hogy a világ több, mint az egyedül fontos

túlvilágra való felkészülés gyakorlóterepe. Ettől fogva új nézőpontból kezdtem nézni a valóságot, és volt is kritériumom ahhoz a teológiához, amely kapcsolatban áll az emberek életének valóságával: Mit jelent gondolkodásom és cselekvésem, mit jelent a teológiai gondolkodás a szegények, az áldozatok számára? Elősegíti, vagy akadályozza a szolidaritást? Egyáltalán szempontom-e a szolidaritás? Ez már előkészítette az utat a későbbi „politikai teológiához” és „a felszabadítás teológiájához”.

Fontos lökést adott a negyvenes évek vége óta többek között *Martin Buber*, *Ferdinand Ebner* és *Ernst Michel*, továbbá francia munkáspapok és olyan teológusok, mint *Ives Congar* és *Jean Daniélou*. Ösztönzést keresve a világ felé forduló s az emberi tapasztalatokat bevonó vallásosság-hoz, mindent elolvastam, amihez csak hozzáfértem, *George Bernanos-tól*, *Heinrich Böll-től* és *Wolfgang Borchert-től* egészen *Konrad Weiß-ig* és *Carl Zuckmayer-ig*. A *Frankfurti füzetek* elmaradhatatlan kísérőimmé váltak abban, hogy megtaláljam a hitemből fakadó politikai ítéleteket.

Az újrafegyverkezés körüli, s később az atomfegyverekről folytatott viták arra ösztönöztek, hogy megkérdézzem egyházam álláspontját. Éveken, évtizedeken át üzött a kérdés, miképpen magyarázható, hogy az utóbbi évszázadban számtalan (keresztény katolikus) férfi elöljárói parancsára kétszer is harcolt és szenvedett, lőtt és ölt és meghalt hazájáért – s mindezt egyházuk, egyházaik áldásával. A II. világháborúban igen tisztelt püspökeink a halál vállalására is kész engedelmességre szólítottak föl engem ugyanazon államvezetés iránt, amelynek az ideológiáját elvetették és elítélték. Sokáig tartott, amíg abba a helyzetbe kerültem, hogy fel tudtam ismerni, mi módon vagyok része ennek a bűnös háborúnak; túl sokáig hagytam, hogy engem is becsapjon az az egyházi ellenállás, amely csupán a náci ideológia ellen irányult. Ez az ellenállás nem volt képes megakadályozni, hogy egyidejűleg „Hitler készséges végrehajtóivá” váljunk. Noha nemet mondtunk a náci világnézetre, Hitler szolgálatkész eszközeivé váltunk, és az államvezetésnek engedelmeskedve együttműködtünk idegen országok meghódításában és elnyomásában. Az akkori püspökök közül egy sem ismerte el később nyilvánosan, hogy tévedett, egyik sem kért bocsánatot az általa félrevezetetté. Nem tudok visszaemlékezni arra, hogy ez a problematika valaha is téma lett volna teológiai képzésünk-

ben és lelkipásztorkodásunkban – emberek millióinak egyedül kellett megbirkózniuk a kor pusztításaival és sebesüléseivel. Megerősödött az a feltételezésem, hogy egyházunk sok jelenlegi betegségtünetének az az oka, hogy nem dolgozta fel belebonnyolódását Hitler háborújába, és megtagadta, hogy beismerje társfelelősségét.

Hosszú folyamat során tanultam meg, hogy az intézményeknek kell a személyt szolgálniuk (az egyháznak is), nem pedig fordítva; hogy az igazságot már nem a létezés önmagukkal azonosnak maradó struktúráiban kell keresni, hanem vonatkozási történésként kell felfogni. A normák abszolút uralmának helyébe saját életünk őszinteségének kérdése lépett. A hit korábban megtanult, katekizmusbeli meghatározása a bemutatott „igazságok” elvetésének nyilvánította a hitetlenséget; ma nem a hitetlenséget látom a hit ellentétének, hanem a féltelmet, s a hitet ma – *Martin Buber* által felvilágosítva – inkább „a valóság-hoz való bátorságként” értelmezem. A lelkipásztorkodás céljának nem azt látom, amit tanítottak, vagyis hogy a katekizmus és a morális előírások szerint tájékozódva gondozzuk az egyházközség tagjait, hanem hogy kísérőik legyünk az érettség és a felnőttég felé vezető úton. A történelmi óra adta feladat az egyének megerősödése, az ember alannyá válása. Ezért hosszú évek óta előnyben részesítém a kiscsoportokkal folytatott munkát; ezekben ugyanis nagyobb esélye van annak, hogy az emberek önálló személyiségekké fejlődnek. Sok ember számára az önrendelkező élethez vezető út azzal kezdődött, hogy lerázták a politika pórázát, azzal folytatódott, hogy felszabadultak az idegen morális meghatározottság alól, és azzal ért véget, hogy kiszabadultak a dogmatikai korlátok közül.

Az új, az ismeretlen keresése során beleütköztem azoknak az egyházon belüli erőeknek az ellenállásába, amelyek makacsul ragaszkodtak a régihez, s ezeket az erőket nem csupán az idősebb nemzedékek tagjai között lehetett megtalálni. Megtapasztaltam, hogy a sokat emlegetett „konfraternitás” – a klerikusok testvérisége – nem sokban különbözik a semmire sem kötelező barátságosság mögé rejtőző közömböségtől, és nyílt elutasítássá változik, mihelyt az ember nem viselkedik a rendszernek megfelelően.

A II. Vatikáni Zsinat nem annyira az általa megszavazott dokumentumokkal hatott rám, hanem inkább a püspökök nyílt, az egyházban addig

ismeretlen vitái révén. A zsinaton világossá vált, hogy az egyház először is a kérdezők közössége, amely keresi az emberekhez és a jövőbe vezető helyes utat. Az örömet és az új reményeket azonban nem kis mértékben korlátozta az, amit Rómából lehetett hallani. VI. Pál azt követelte a hívőktől, hogy „vessék alá magukat törvényes elöljáróik vezetésének, ahogyan ez szabad és szerető gyermekekhez illik”. II. János Pál „a pápához való gyermeki ragaszkodásban” látta az igazi egyházi közösség tanúságát. A 20. század végén az „anyaszentegyház” nyilvánvalóan nem volt képes megadni gyermekeinek a szabadságot, nem is szólva arról, hogy megtegye azokat a feltételeket, amelyek között a hívők begyakorolhatnák a szabadságot.

Mi vált fontossá számomra, és mi lényegtelenné?

József és testvérei című regényének egyik helyén *Thomas Mann* leír egy idős házaspárt, akik a halálról beszélgetnek, és arról, „ami utána jön”. A férfi azt kérdezi, számítaniuk kell-e majd valamiféle ítéletre. „Számolnunk kell vele”, feleli az asszony. „Ez a tanítás. De bizonytalan, hogy teljes érvényesség illeti-e még meg. Létezik olyan tanítások, amelyek üres házakhoz hasonlítanak; egyenesen állnak, és megvannak, de már senki nem lakik bennük...”

Félő, hogy a keresztény hagyomány gazdagsága egyre inkább feledésbe merül, és úgy tűnik, a fiatalabak még csak nem is sejtik, mit veszítenek. A hit múltbeli tanúságtételeinek ismerete talán segít nekem abban, hogy átvészeljem a jelenlegi aszályt. A hivatalos egyházi üzemnek, az áthagyományozott formuláknak, rituáléknak és törvényeknek alig van már jelentőségük számomra – amivel nem akarom megtagadni tőlük viszonylagos szükségességük elismerését. Annál fontosabbá vált számomra a mellettem álló ember.

Rendszerint csak akkor lépek be egy-egy templomba, ha éppen nincs „istentisztelet”, azon ugyanis inkább magányosnak és elveszítettnek érzem magam. Korom és a „tekintélyek” véleményétől létejtött, sok éven át növekedett függetlenségem szabaddá tett, és új elevenséghez vezet. Változatlanul fáradozom annak megértéséért, milyen körülmények között született meg ez vagy az a dogmatikai döntés vagy egyházi törvény. Változatlanul kíváncsisággal veszem tudomásul, hogy okos és vallásos emberek – köztük teológusok is – mit gondoltak

valamikor, vagy írnak ma. Annak tudatában, hogy minden kijelentés feltételekhez kötött (a dogmatikai kijelentések is), és hogy mélyre ható változás megy végbe az (örök és változhatatlan igazságoknak kikiáltott) egyházi tanításokban, (már) nem tudom komolyan venni a jelenlegi pápa és hatóságai elvárásait és kötelezőnek szánt útmutatásait, nem utolsósorban azért, mert nagymértékben ők maguk játszották el tekintélyüket és hitelességüket.

Fiatalkoromban sokat „tudtam”, mivel az egyház és a pápa Isten által alapított(nak) és támogatott(nak hitt) tekintélye érinthetetlen volt, és szavatolta az igazságot. Minél idősebb leszek, annál kevesebbet „tudok”, viszont csodálkozom azon, hogy bizonyos hivatalviselők és teológusok milyen töretlenül képesek még ma is Istenről és az állítólag általa alkotott rendről beszélni és írni. Kortársaimmal folytatott beszélgetések nyomán megállapítom, hogy sokuk – noha nem egyszer fájdalmak közepette, de – lerázta az egyház (sokszor egy életen át viselt) porázát, bár változatlanul szeretik az egyházat, és minden negatív tapasztalatuk ellenére hálásak neki azért, hogy korábban az otthonosság és a védetség élményét közvetítette számukra.

Minél idősebb leszek, annál világosabbá válik számomra, hogy a bibliai hit nem azonos az egyházi hittel. Az egyházi „hit” biztonságot látszik nyújtani, a bibliai hit viszont megköveteli, felébreszti és támogatja annak

készségét, hogy nyitottan, elfogulatlanul és védtelenül belebocsátkozunk az élet rejtélyeibe és sötétségébe, anélkül hogy megadnánk magunkat a sorsnak vagy megkeserednénk. A „hitbeli tudás” és a hit által nyújtott bizonyosság korábbi gazdagságához képest ez kevésnek tűnhet, de talán ez a szegénység a mi igazi gazdagságunk.

Talán korai éveim élettörténete eredményezte, hogy olyan értékessé váltak számomra az emberi találkozások, és ezzel a személyes változások. Nem a „dicsőséggel teli ház” vált fontossá számomra, hanem azoknak a közössége, akik kérdeznak, keresnek és minden reménytelenség ellenére remélnék. Minden napot frissen ajándékozott jelenként megélni, a holnaptól és a holnaputántól való félelem nélkül, komolyan venni azt, ami a legközelebb áll hozzánk, és afelé fordulni – egyedül ez a fontos. Már nem hiszem, mint fiatal éveimben, hogy elkötelezettségemmel (kissé) megváltoztathatom a világot, de még most is hozzájárulhatok valamivel ahhoz, hogy közvetlen környezetemben emberi módon éljenek, és ne haljon ki a remény.

Magányom (nem utolsósorban az egyházban) növekszik, az emléknepok listáján egyre nagyobb lesz elhunyt barátaim és útítársaim számra, s ennek megfelelően egyre kisebb az élőké. Egyre gyakrabban tolakszik föl bennem a kérdés: Miért éltem túl a háborút? Miért élek még? Egyre nő a hálám az újabb és újabb napokért, ez

a hála lehetővé teszi az elengedést, ez pedig alighanem előfeltétele annak, hogy képes legyek élni.

Sokat tanultam, és a náci korszak óta ebbe beletartozik, hogy vannak olyan helyzetek, amikor különösen is félre lehet vezetni az embereket: a „ne vígy minket kísértésbe” kérésnek ezért mindig politikai vonatkozása is van. Beletartozik továbbá, hogy egyetlen ember, a legmagasabb tiszttség viselője sincs felvértezve a tévedés veszélye ellen, ezért elengedhetetlen az éberség és a kritikus tartózkodás a tekintélyekkel szemben. És beletartozik az is, hogy fontos a közösség rendje érdekében vállalt engedelmisség, de alkalmilag fontosabb lehet az engedetlenség, még akkor is, ha magányhoz vezet. Ez a tudás szerényebbé és alázatosabbá tesz.

Ahhoz, hogy ezt megtanulhassa, az embernek alighanem bele kell bocsátkoznia egy olyan folyamatba, amely idős korban sem zárul le. Ahogy már az első János-levéiben olvasható (3,2): „Még nem lett nyilvánvaló, hogy mivé leszünk.” De hogy mi lesz, ezt semmiféle dogmatika és tanítóhivatal sem mondja meg nekem. Nincs is rá szükség, hogy tudjam, ha rábírom magam arra, akinek a szava évszázadok óta számtalan ember támasza volt: „Veletek maradtok!” Ez elég.

Forrás: Publik-Forum, 2004/9

A Szerző 1926-ban született, 1991-ig a valláspedagógia professzora volt.

Adolf Bertram bíboros születésnapjára jókívánságai Adolf Hitlernek, 1944-ben

Legfelsőbb Parancsnokunk és Birodalmi Kancellár Urunk!

Az a jóságos fogadtatás, amelyre születésnapjaim üdvözléteim ismételten találtak, kézenfekvővé teszi számomra, hogy éppen ebben az esztendőben, amikor nagy döntések közelednek, kifejezésre juttassam azt az óhaját, amelyet a német katolikusok szakadatlanul az oltár elé visznek: azt a heves vágyat, bárcsak megadnák Önnek, hogy éppoly áldásos, mint győzelmes békére vezesse a német népet. Csupán imádságaink visszhangja lehet az a gratuláció, amelyet a Birodalom Fejének átnyújtani engedtessek meg nekem mint a német püspöki kar szeniorának.

Egyházmegyénk katolikusainak népközössége annál bensőségesebb és étellel telibb lesz, minél megalapozottabb lesz az a meggyőződésünk, hogy a politikai és gazdasági vonatkozásokkal együtt a külső és belső ellenség által fenyegetett legfőbb eszmei javaink is biztos oltalom alatt állnak.

Minél hűségesebbek vagyunk Krisztushoz és Egyházához, annál áldozatkészebbek a népért és a hazáért.

Legyen szabad ismételten kérnem a legerősebb tartást nyújtó katolikus hitélet méltánylását, megértést ama nyilvánvaló és csendes lelkipásztori munka iránt, amely táplálja a nép szívében az Állam és az Egyház Isten által rendelt előjáróival szembeni engedelmisséget mint védősáncot a lopódzkodó kommunista és bolsevista nézetek ellen, mozgásszabadságot ama törekvésünk számára, hogy az ifjúságot a vallási hűség és a derék munkás élet nemes lelkületére vezessük, védelmet az életfontosságú egyházi intézmények számára – és mindenben szándékaink egyenességének és feddhetetlenségének elismerését.

Maradok a legmélyebb tisztelettel és alázatos engedelmisséggel

1944. április 10-én

A. Bertram bíboros

Forrás: imprimatur, 2004/3